

Reisverslag

‘Met Christenen voor Israël in Oekraïne’, 11–18 november 2017

Hans Meijer, 's-Gravenzande augustus 2018

De mens is de meester van de keuze. Hij behoort te zeggen: de hele wereld is slechts voor mij geschapen. Daarom moet ieder mens te allen tijde opmerkzaam zijn en overdenken hoe hij op elke plaats de wereld kan verlossen en van haar gebreken kan bevrijden.

(naar Rabbi Nachman van Bratslav, in: Martin Buber, *De vertellingen van rabbi Nachman*, 1906 / Ned. vert. Jef Last 1946, Utrecht 2011. Rabbi Nathan van Nemierov (1780-1844) tekende de verhalen op van rabbi Nachman (1772-1810), de achterkleinzoon van rabbi Yisroel ben Eliëzer (1698-1760) ofwel de Baäl Shem Tov, de grondlegger van de chassidische beweging in het Jodendom).

Vooraf

Negen maanden na mijn reis naar Oekraïne met de Stichting Christenen voor Israël ziet mijn reisverslag het licht. De zomerperiode van 2018 bood mij de nodige ruimte om aan dit verslag te werken. In het winterseizoen ontbreekt veelal de tijd en de rust voor een dergelijk project. Bijkomend voordeel was, dat de afstand in de tijd mij gelegenheid gaf om de onuitwisbare indrukken van de reis te laten bezinken en er gedurende een langere periode op te reflecteren.

In de avond van dinsdag 14 november, de dag waarop wij in Bratslav het graf van rabbi Nathan van Nemierov bezochten, werden in een meditatie tijdens een zangavond van de Stichting Christenen voor Israël in de Noorderkerk van 's-Gravenzande deze woorden gesproken naar aanleiding van Jeremia 31:

“Maar nu, na meer dan 2500 jaar, nu zien wij – u, jij en ik, als een unieke generatie – dat de woorden die hij sprak, dat die bewaarheid worden, dat namelijk God zijn volk thuisbrengt daar in Israël.”

Deze uitspraak is een voorbeeld van de gangbare opvatting binnen de kringen van Christenen voor Israël, namelijk dat hetgeen de profeten zo’n twee en een half millennium geleden in Gods naam voorzegden, in onze tijd gebeurt en zijn vervulling vindt. Profetische teksten worden dus verstaan als voorspellingen van de toekomst, in het kader van een interpretatiemodel van belofte en vervulling en een apocalyptische wereldbeschouwing. Ook apocalyptische teksten uit het Evangelie, zoals bijvoorbeeld Markus 13, spelen hierbij een rol. Daar lezen we dat de Mensenzoon komt, die zijn engelen erop uitstuurt om zijn uitverkorenen uit de vier windstreken bijeen te brengen. Terugkeer van de Joden naar het land Israël wordt in verband gezien met de terugkeer van Jezus naar de aarde, waarmee dan de nieuwe toekomst aanbreekt.

Hiermee is een belangrijke speerpunt in de missie van de Stichting Christenen voor Israël in Oekraïne gegeven: ‘Breng de Joden thuis’. Maar daarnaast biedt de Stichting op allerlei manieren hulp aan de Joodse gemeenschappen in Oekraïne, onder meer door distributie van voedselpakketten. Ook wordt bijzondere aandacht gegeven aan holocaustoverlevenden. De herinnering aan deze duistere periode halverwege de vorige eeuw wordt onder meer levend gehouden door het oprichten van monumenten op de vele plaatsen in Oekraïne waar in deze periode massamoorden op Joden hebben plaatsgevonden.

Reisgenoten

Een week lang was ik met Christenen voor Israël op reis. In een groep van 11 Nederlanders. In Oekraïne verenigden we ons met enkele Duitsers, een Oostenrijkse en een Amerikaanse, allen betrokken bij vergelijkbare stichtingen die Israël en de Joodse wereldgemeenschap steunen. Een internationaal gezelschap dus van ongeveer 20 mensen. Er waren twee tolken, Duits-Engels en Oekraïens-Engels. De meeste deelnemers waren afkomstig uit wat ‘zwaardere’ reformatorische kerken of evangelische gemeenten. Hoewel ik mij daarom ‘geestelijk’ een buitenbeentje voelde, vormden we desalniettemin een homogene en gezellige groep. Bij de introductie had ik er geen geheim van gemaakt dat ik, behalve actief deelnemer, ook kritisch waarnemer zou zijn. En in de negen-persoons-busjes, waarin wij vele kilometers aflegden, tijdens de maaltijden en in de hotelfoyers hadden we alle gelegenheid voor onderling gesprek over onze visies en motieven. Aan gespreksstof geen gebrek.

Breng de Joden thuis

De eerste twee dagen van onze reis waren we in Kiev, een wereldstad van 3 miljoen inwoners. De rest van de week waren we in Vinnytsia, een stad van ongeveer 360.000 inwoners in westelijk centraal Oekraïne.

Vinnytsia is de uitvalsbasis voor het werk van Christenen voor Israël in dit land. Het is de woonplaats van Vlaming Koen Carlier en zijn Oekraïense vrouw Ira. Al langer dan 20 jaar zet Koen zich in voor de Joodse gemeenschappen in Oekraïne. Hij begon als buschauffeur in het kader van de actie 'Breng de Joden thuis', die na de val van de 'Muur' (1989) op gang kwam en een 'hoge vlucht' nam. Sinds 2004 werkt Koen als 'alija'-veldwerker in dienst van de Stichting.

'Alija' is Hebreeuws voor 'opgaan', een woord dat in de bijbel wordt gebruikt voor het 'opgaan' naar Jeruzalem. Hoofddoel van de Stichting is dan ook om Joden te bewegen om naar Israël te emigreren. Door de Stichting wordt echter liever over 'repatriëren' gesproken, omdat Israël als het vaderland van alle Joden wordt gezien. Israël is immers het land dat aan de 'vaderen', Abraham, Isaak en Jakob (Israël), is beloofd.

In elke provincie van Oekraïne is een Joods Agentschap, dat mensen helpt om via de ambassade hun papieren in orde te maken. De tickets waarmee de Joden 'opstijgen' ('alija' maken) worden door het Joods Agentschap bekostigd. In de afgelopen decennia maakten zo al meer dan 100.000 Oekraïense Joden een enkele reis naar hun thuisland. In Israël zijn integratieprogramma's en banenplannen. Inmiddels wonen er al meer dan 1 miljoen Joden uit de voormalige Sovjet-Unie in Israël. Russisch is er, na Hebreeuws en Arabisch, de derde taal. In Oekraïne, het land waar momenteel het speerpunt ligt van het 'alija'-werk, wonen nu nog ongeveer 200.000 Joden.

Aan het 'alija'-werk ligt bij Christenen voor Israël een bijbelse motivatie ten grondslag. God zegt: 'Ik breng mijn volk thuis', en aan mensen de taak om God daarbij te helpen. Daarom helpt de Stichting Joden om 'alija' (opgang) te maken, naar Israël te gaan. De Stichting zorgt voor ondersteuning bij het in orde maken van de nodige documenten en voor vervoer naar ambassade, consulaat of vliegveld. Inmiddels is een heel team van professionele krachten en vrijwilligers actief.

Voedselhulp

Een van de manieren waarop contact wordt gelegd met de Joodse gemeenschappen is de verstrekking van voedselpakketten.

Op een van de eerste dagen stelden we met de hele groep 2000 voedselpakketten samen van elk 10 kilogram. Deze werden in de dagen daarna in de wijde omtrek in steden en dorpen door ons rondgebracht, waarbij de groepsleden zich over verschillende busjes verdeelden met elk een andere bestemming. Soms werden de pakketten afgeleverd bij synagogen, waar gemeenteleden ons ontvingen, soms bij een distributiecentrum, dan weer bij een garage ergens achteraf of gewoon bij mensen thuis. In elk pakket is een flyer bijgesloten die de Joden op de mogelijkheid wijst om naar Israël te gaan. De voedselpakketten zijn zeer welkom. Ik heb dat ervaren tijdens bezoeken bij de mensen thuis. Vooral ouderen hebben het moeilijk. Ze krijgen ongeveer € 3 per maand om hun ziektekosten te betalen, maar moeten elke maand kiezen of ze het aan voedsel of medicijnen besteden. Daarnaast krijgen ouderen een uitkering van € 30 per maand. Daar moet alles van betaald worden.

Steun aan holocaustslachtoffers

Naast deze 'aliya'- en voedselhulp besteedt de Stichting veel aandacht aan het levend houden van de herinnering aan de Shoah, de 'grote vernietiging', halverwege de vorige eeuw.

Oekraïne kent een eeuwenlange geschiedenis van Jodenhaat, Jodenvervolging en Jodenmoord. Een geschiedenis vol pogroms sinds de Middeleeuwen. Zo liet bijvoorbeeld halverwege de 17de eeuw de Kozak Bogdan Chmelnytski honderdduizenden Joden vermoorden. In Kiev zagen wij een standbeeld van deze 'held'.

In zulke tijden van verdrukking ontstond de chassidische beweging binnen het Jodendom, waarin ook de klezmermuziek zijn oorsprong vindt, met die kenmerkende mengeling van melancholie, vreugde en hoop.

In de Tweede Wereldoorlog werden 1,7 miljoen Oekraïense Joden door de nazi's vermoord, waarbij Oekraïners vaak een kwalijke rol vervulden. De Stichting Christenen voor Israël financiert en plaatst monumenten op plekken waar massamoorden hebben plaatsgevonden om de herinnering aan de slachtoffers levend te houden en de bevolking bewust te maken van dit verdrongen verleden.

Alleen al in de provincie Vinnytsia zijn meer dan 160 Joodse massagraven. Veel steden en dorpen hebben hun eigen 'Babi Jar'. Dat is het dal in Kiev waar in 1941 in twee dagen tijd 34.000 Joden werden doodgeschoten. In de weken daarna steeg het aantal slachtoffers op deze plek tot meer dan 100.000, onder wie ook Roma en Sovjet-krijgsgevangenen. We hebben het verslag van de gruwelijke gebeurtenissen daar ter plekke gehoord.

Verschillend verstaan

Zoals reeds eerder vermeld, sprak ds. Kees van Velzen, terwijl ik in Oekraïne was, tijdens een zangavond van de Stichting op dinsdag 14 november in de Noorderkerk in 's-Gravenzande naar aanleiding van Jeremia 31 de volgende woorden: *“Nu, na meer dan 2500 jaar, nu zien wij – u, jij en ik, als een unieke generatie – dat de woorden die de profeet sprak, dat die bewaarheid worden, dat namelijk God zijn volk thuisbrengt daar in Israël.”*

Maar is dit zo? Komen de woorden die de profeet 2500 jaar geleden sprak, vandaag uit? Ik denk het niet en wijs deze interpretatie af. Profetie is geen toekomstvoorspelling, maar een actueel spreken in de tijd op grond van de richtlijnen van de Tora, die in de eerste plaats sociale gerechtigheid en vrede beogen. Bijbelse teksten zijn niet bedoeld om direct toe te passen op onze tijd volgens het schema ‘belofte en vervulling’. Bijbelteksten dienen te worden verstaan in de context van de tijd waarin ze zijn geschreven en zijn geen voorspellingen voor vandaag of voor de toekomst. Profetische teksten over ‘terugkeer’ hebben hun context in de tijd van Israëls ballingschap. Ze hebben alleen betrekking op de terugkeer van de ballingen zo’n 2500 jaar geleden. Met het in de bijbel genoemde ‘Noorden’ of ‘Noorderland’ (bv. Jeremia 3:18, 16:15, 23:8) zijn niet Rusland of Oekraïne bedoeld, maar Assyrië. De Assyriërs vielen vanuit het Noorden de smalle kuststrook van Israël binnen, omdat ze om de ontoegankelijke Syrische woestijn heen moesten reizen. En, omgekeerd, werd een deel van de Israëlieten naar dit ‘Noorderland’ weggevoerd.

Bijbeluitleggers hebben de taak om de betekenis die teksten in de tijd van ontstaan hadden, actueel te vertolken in het heden. Maar wat toen geschreven is, heeft nooit onze tijd op het oog gehad. Dat wil niet zeggen dat we de oude teksten nu geen betekenis kunnen geven, maar er bestaat geen één-op-één-relatie tussen de tekst en onze tijd. Als je dit directe verband wèl legt, ligt het gevaar van dweperij en fanatisme op de loer, met alle politieke consequenties van dien.

Politieke aanspraken op landsbezit op grond van bijbelteksten acht ik onmogelijk. Mijns inziens is de claim van zowel Joden als Palestijnen om in het land te mogen wonen en het zelfs als hun ‘eigendom’ te zien historisch legitiem. Bijbelteksten of andere teksten leggen hiervan ook getuigenis af. Maar op grond van teksten kan nooit een claim op land gelden. Voordat Abraham het land binnentrok woonden er andere volken. En voordat Jozua het land betrad, woonden er ook andere volken.

In *Israël aktueel*, juli/augustus 2018, een uitgave van de Stichting Christenen voor Israël, staan artikelen van onder meer ds. Jaap de Vreugd, die representatief zijn voor het denken binnen de kring van Christenen voor Israël over de grenzen van het beloofde land. Er worden verscheidene teksten bij genoemd: Genesis 15:18, Exodus 23:31, Deuteronomium 1:6,7, Numeri 34:1-15 e.a. Ik citeer: *‘Duidelijk is dat het om een omvangrijk gebied gaat als de term ‘beloofd land’ valt: het land tussen de Middellandse Zee en de Jordaan, de Sinaï - en de Negevwoestijn, delen van Jordanië en van Syrië en Libanon. In elk geval veel groter dat het gebied van de huidige staat Israël. We mogen ervan uitgaan dat de maximale omvang gerealiseerd zal worden in het Rijk van de Messias. Maar bij alle variatie die we in de Bijbel tegenkomen is zonder meer duidelijk, dat de ‘Westbank’, liever gezegd Judea en Samaria, altijd bij het oude Bijbelse Israël hebben gehoord. Niet voor niets wordt dat gebied met Jeruzalem het Bijbelse hartland genoemd. De politiek spreekt van betwiste, omstreden, zelfs bezette gebieden - Bijbels gesproken is dat onzin.’*

Maar naar mijn overtuiging is het politiek al even onzuiver om op grond van bijbelteksten een eenzijdige claim te leggen op het 'hartland', een term die we in de kringen van Christenen voor Israël als een soort mantra nogal eens tegenkomen. Mijns inziens begeven we ons op gevaarlijk terrein als we de politieke (verborgen?) agenda laten bepalen door deze fundamentalistische interpretatie van Schriftgegevens. Ze zijn er eenvoudig niet voor bedoeld. Bijbelteksten bevatten geen 'eeuwige waarheden', maar geven inzicht in een bepaald tijdsbeeld en het politieke denken van tussen de twee en drie millennia geleden.

Onze politieke agenda kan alleen worden gestuurd door de ratio, waarbij historische ontwikkelingen, vragen rond internationaal recht en humanitaire afwegingen mee worden verdisconteerd. Hoe de weg ernaartoe ook zal zijn, het geschil tussen Israël en Palestijnen, vindt uiteindelijk alleen een oplossing in een overeenkomst over een verdeling van het land, inclusief Jeruzalem, met volledige autonomie van Palestijnen. Of, zoals Munther Isaac, Palestijns predikant in de evangelisch-lutherse kerk van Palestina, stelt in *Trouw* van 16 december 2017: *'Land is nooit exclusief joods, islamitisch of christelijk. Elk land is van God en dus van iedereen. Zolang we niet uitgaan van het idee dat we het land delen, komen we niet verder - en met 'delen' bedoel ik niet 'verdelen', maar gezamenlijk bewonen. En wat dat in politieke termen betekent - één staat, een confederatie, twee staten - is een volgende kwestie, dat gaat aan de theologie voorbij.'*

Joodse motieven?

Bij mensen uit de Joodse gemeenschap in Oekraïne trof ik natuurlijk geen *christelijke* motivatie aan voor het 'alija'-werk. Uit de mond van leidinggevendenden van de Joodse Agentschappen hoorde ik, desgevraagd, alleen over het recht om in het land te wonen, een beter en misschien veiliger leven. Maar opvallend genoeg werden geen bijbelse argumenten aangevoerd. Ook tekenen van opnieuw opkomend antisemitisme vormden geen hoofdargument om Joden aan te sporen om te vertrekken, terwijl dit argument wel heel sterk bij christenen klinkt. Een helder antwoord op mijn vraag naar een Joodse motivatie heb ik niet gekregen. Vermoedelijk spelen er ook politieke argumenten een rol, omdat Israël belang heeft bij een Joodse meerderheid in het land. Maar dit zal niet gauw hardop gezegd worden. In elk geval is een grote toestroom van Joden niet bevorderlijk voor een vreedzame oplossing van het Israëlisch-Palestijns conflict.

Inmiddels wonen er meer dan 1 miljoen Russisch sprekende Joden in Israël, dat een totaal aantal inwoners heeft van 9 miljoen. Na Hebreeuws en Arabisch is Russisch nu de derde taal in Israël. De regering is blij met Joodse immigranten of 'repatrianten'. Een Joodse meerderheid in het land Israël is immers van politiek belang en mogelijk van levensbelang voor de Joodse staat. Dit laatste wordt nogmaals nergens door Joodse of christelijke medewerkers expliciet genoemd. Ik kan alleen vermoeden dat het op de achtergrond een rol speelt.

Leidinggevendenden bij het Joods Agentschap, zowel in Kiev als in Vinnytsia (elke Oekraïense provincie heeft een Joods Agentschap) vroeg ik ook naar hun persoonlijke motivatie om in het 'alija'-werk actief te zijn. Maar een duidelijk antwoord werd hierop niet gegeven. Helder is, dat de motivatie een andere is dan die van de christelijke toekomstverwachting. De komst van de messias speelt evenmin een rol. De redenen zijn meer pragmatisch en politiek.

Een van de leidinggevendenden, die – toen ik daarnaar vroeg – aangaf niet religieus te zijn, maar wel de Joodse feesten te vieren (wij zouden hem ‘randkerkelijk’ noemen), gaf opvallend genoeg als diepste motivatie dat Joden door hun terugkeer naar het land de mogelijkheid hebben om volledig naar de Tora te leven. Immers: bepaalde geboden, namelijk die die op het land betrekking hebben, zijn alleen maar in het land te vervullen. Elke Jood – en volgens de immigratieregels ben je Jood als ook je opa of oma dat was – heeft het recht om in Israël te wonen. En waarom zou je dit als Oekraïense Jood niet doen? Want het leven, de mogelijkheden, de levensstandaard, de gezondheidszorg, alles is in veel opzichten beter dan in Oekraïne. Overigens bleek, desgevraagd, de persoonlijke noodzaak bij een leidinggevende vrouw van in de 60 om zelf ‘aliya’ te maken, niet groot. Ze vertelde dat ze nog een oude moeder in Oekraïne had te onderhouden. Bovendien is het voor haar leeftijdscategorie moeilijk om in Israël nog werk te vinden. Ondersteuningsprogramma’s richten zich op andere leeftijdsgroepen.

Liever overal Joden

Tijdens mijn reis heb ik me regelmatig afgevraagd of het wel verstandig is om na te streven dat alle Joden naar Israël gaan. Ondanks de goede bedoelingen en positieve intenties zijn we dan toch bezig om de wereld, om te beginnen Oekraïne, – vergeef me de uitdrukking – ‘Judenfrei’ te maken. En waarom zouden we een getto in de wereld creëren, Israël, met alle risico’s van dien? Je kan wel zeggen dat God zijn volk zal beschermen, maar dat wordt door de eeuwenlange geschiedenis van Jodenmoord vooralsnog niet bevestigd. Zeker, we mogen vertrouwen op Gods beloften, maar ze geven geen garanties, noch een vrijbrief voor roekeloos gedrag. De bijbel legt telkens nadruk op onze menselijke verantwoordelijkheid.

Bovendien denk ik, dat het voor de wereld beter is als overal nog Joden blijven wonen en levende Joodse gemeenschappen in ons midden zijn. Ik ontmoet hen graag in mijn eigen omgeving en heb twintig jaar in het leerhuis gezeten bij een rabbijn. Ik moet er niet aan denken dat ik ervoor naar Israël zou moeten, hoe graag ik ook in dit prachtige land ben.

Trouwens, niet alleen onder christenen zijn de meningen verdeeld. Er zijn orthodoxe Joden die de ‘diaspora’ (de verstrooiing onder de volken) als Gods wil zien. En zij zien het als hun opdracht om op de plaats waar ze zijn eenvoudig te leven naar de Tora. Dat is misschien weer het andere uiterste. En waar het gaat over Gods wil, is ook dit natuurlijk menselijke interpretatie. Maar ik wijs wel graag op het verschijnsel, dat er Joden zijn die de staat Israël maar een gevaarlijk experiment vinden. Zij zijn anti-Zionisten.

Maar eigenlijk is het natuurlijk helemaal niet fijn om ergens tegen te zijn. Voor je het weet keer je je tegen mensen die er bepaalde opvattingen op na houden. En welke consequenties antisemitisme of anti-Judaïsme kunnen hebben, heeft de geschiedenis helaas uitgewezen. In een land als Oekraïne word je in elk geval voortdurend met de neus op dit feit gedrukt.

Evaluatie

Voor de enthousiaste, energieke en gedreven wijze waarop Koen Carlier zijn missie vorm geeft, heb ik veel bewondering gekregen. Ook voor zijn reisleiderskwaliteiten. De diaconale aspecten wist hij goed te combineren met bezoeken aan interessante locaties, waar hijzelf of anderen getuigenis gaven van de bewogen en vaak duistere geschiedenis van Oekraïne, maar ook van de nog altijd levende en rijke traditie van het Jodendom, al is veel van wat vroeger was, zoals het karakteristieke Joodse shtetl-leven in de vele steden en dorpen, voorgoed verdwenen.

De Joodse gemeenschappen in Oekraïne verdienen onze steun, alleen al wegens het recente verleden. Juist van christenen, van wie Joden in het verleden veel te duchten hadden, mag hierin des te meer worden verwacht.

Maar het hoofddoel dat de Stichting Christenen voor Israël zich stelt, namelijk het thuisbrengen van de Joden in Israël, blijf ik – ook na mijn nadere kennismaking met het werk van de Stichting – principieel afwijzen.

Natuurlijk heb ik begrip voor Joden die ervoor kiezen om in Israël een beter bestaan op te bouwen. Zeker is dat ouderen en zieken het daar beter zullen krijgen. Ook jongeren, scholieren en studenten krijgen er betere kansen om een gelukkig bestaan op te bouwen. Ook heb ik begrip voor Joden die weggaan, omdat ze zich bedreigd voelen door weer opkomend antisemitisme. Ik maak alleen bezwaar tegen de christelijke motivatie van de doelstelling 'Breng de Joden thuis'. Deze motivatie is namelijk gebaseerd op een letterlijke interpretatie van bijbelteksten, veelal verstaan binnen het kader van een apocalyptische eindtijdverwachting en de veronderstelling dat, als alle Joden in Israël terug zijn, de Messias terugkomt. Deze wijze van interpreteren van bijbelteksten acht ik politiek gevaarlijk.

Ik ben blij dat ik door deze reis met Christenen voor Israël een ervaring rijker ben. Ik ben diep onder de indruk geraakt van wat ik gezien, gehoord en meegemaakt heb. Ik ben niet tegen Christenen voor Israël, ik ben zelf een 'christen voor Israël'. Maar ik zeg wel eerlijk dat ik de hoofddoelstelling van de Stichting niet deel, omdat ik de bijbelse uitgangspunten niet deel. Ik lees anders.

Hoop

Waar ik op hoop? Dat mensen overal in deze wereld, in en rond Jeruzalem en overal, mogen leren samenleven. Joden, christenen, moslims, religieuzen, niet-religieuzen, alle mensen samen. Dat we vrede en recht zoeken voor Joden en Palestijnen in Israël en voor mensen overal op deze wereld. Dat we onze religieuze geschriften daarbij niet gebruiken als letterlijk op te volgen voorschrift, maar - kritisch gelezen - als ethisch te volgen richtlijn. En dat we, uitgaande van de historisch gegroeide situatie zoals die nu is, met gebruik van gezond (politiek) verstand en zonder een religieuze claim te leggen op land, een voor alle belanghebbenden bevredigende oplossing zoeken.

~~~~~

Uit het DAGBOEK

Zaterdag 11 november

Vlucht Amsterdam - Kiev KLM 9.45-12.05 (=13.05).

Ontvangst door Koen Carlier en chauffeurs, onder wie Ruslan, met koffie, koek en chocola.

Wandeling door het centrum van Kiev, over het Sophiaplein met een standbeeld van de hoog te paard gezeten Bogdan Chmelnitski. Deze 17de-eeuwse Kozak liet honderdduizenden Joden vermoorden. We zien de indrukwekkende Sophiakerk en het St. Michaelsklooster. Aan de buitenmuur van het klooster hangt een onafzienbare rij portretten van gesneuvelde militairen uit de laatste paar jaar van de nog steeds woedende oorlog in Oost-Oekraïne. Ook lopen we langs het voormalig KGB-gebouw (geheime dienst Sovjetunie) en een monument ter herinnering aan de slachtoffers van de hongersnood in de jaren '30 van de vorige eeuw, de zogenoemde 'Holodomor'. Deze humanitaire ramp kan worden toegeschreven aan de dictatuur van Jozef Stalin. Naar schatting kwamen toen minstens vier miljoen mensen van de honger om. Het beleid van de staat was erop gericht om 'kolchozen', collectieve boerderijen, op te zetten. Daarbij werden hoge belastingen in natura opgelegd tijdens een harde politiek van terreur.

We gebruiken 's avonds een diner in 'De Schuilplaats' buiten Kiev bij gastvrouw Nataliya, waar Joden uit Oost-Oekraïne en Joden die 'aliya' gaan maken, worden opgevangen. Uit een indrukwekkend voorstelrondje van de gasten blijkt dat de 'liefde voor Israël' allen samenbindt. Voor de meesten van hen geldt dat zij een roeping voelen op grond van heel persoonlijke beleving of ervaringen. De bijbelse profetieën spelen een rol, maar ook persoonlijk ontvangen tekens. Voor twee Duitse deelnemers en een Oostenrijkse deelneemster geldt dat een vader of grootvader tijdens de Tweede Wereldoorlog actief is geweest in Oekraïne binnen de kringen van de Schutzstaffel (SS). Hoewel niet bekend is welke rol deze voorouders precies speelden - er werd door hen niet over gesproken - is het niet moeilijk om hierover vermoedens te hebben. Bij hen, die zo direct in de familiegeschiedenis betrokken zijn bij de verschrikkingen die hebben plaatsgevonden, speelt een schuldgevoel een rol dat bij tijden ook emoties teweegbrengt. Ook andere Duitse deelnemers voelen de collectieve schuld die op het Duitse volk drukt. Een van de deelnemers vertelde mij, dat - net als in Oekraïne - ook in Duitsland vele plaatsen zijn waar massaslachtingen hebben plaatsgevonden. Maar daarvoor is maar weinig aandacht. Er worden geen herinneringsmomenten op deze locaties geplaatst, zoals nu, op initiatief van 'Christenen voor Israël' in Oekraïne wel gebeurt.

De overnachting is in hotel Rus in Kiev.

Zondag 12 november

Na een heerlijk ontbijt in hotel Rus, wordt in eigen kring een kerkdienst gevierd. Daarna vertrekken we naar Babi Jar. De hemel huilt op deze dag. Het regent de hele zondag. Dr. Boris Zabarko (historicus, 1935), zelf overlevende en voorzitter van de Associatie van Holocaustoverlevenden in Oekraïne, vertelt het indrukwekkende verhaal van de gebeurtenissen die op deze locatie hebben plaatsgevonden. De regen maakt zijn verdrietige relaas nog intenser.

Op 29 en 30 september 1941 werden bijna 34.000 Joden uit Kiev doodgeschoten. In de maanden na deze eerste twee dagen werd het grootste deel van de rest van de Joden in Kiev uitgeroeid. In Babi Jar werden uiteindelijk meer dan 100.000 mensen gedood, ook Russische krijgsgevangenen en Roma.

In Babi Jar voegt rabbijn Jonathan Markovitch zich bij ons. Enkele Duitsers in ons gezelschap, van wie voorouders betrokken waren bij de Jodenvervolging in Oekraïne, maken gebruik van de gelegenheid om, soms geknield, een indrukwekkende schuldbelijdenis te doen ten overstaan van de rabbijn.

Daarna bezoeken we de school voor lager onderwijs, die onder leiding staat van Ina Markovitch, de echtgenote van opperrabbijn van Kiev Jonathan Markovitch. De kinderen zitten tot hun 12de levensjaar op deze school en maken vervolgens 'alija'. Ongeveer 100 kinderen zijn deze weg al gegaan. Als reden om 'alija' te maken geldt het recht om het land te wonen. Aan het einde van de middag zijn we deelgenoot van een veteranenfeest in de school, waarbij voedselpakketten worden uitgedeeld. Ook bezoeken we het hoofdkantoor van het Joods Agentschap in Kiev. In de avond krijgen we een diner in het Joods weeshuis in Zhitomir Alumin. Een jonge orthodox-Joodse vrouw is voor dit werk teruggekeerd uit Israël.

Aan het einde van de dag komen we aan bij hotel Dobrodiy in Vinnytsia.

Maandag 13 november

Na ontbijt in het Baptistenseminarie in Vinnytsia vertrekken we naar Kozatin voor de onthulling van een holocaustmonument. Er is sprake van het 'Babi Jar' van Kozatin, zoals veel steden en dorpen hun eigen 'Babi Jar' hebben. In Kozatin werden 294 Joden vermoord. In het totaal werden op deze plaats 10.000 mensen vermoord, zoals ook politieke tegenstanders. Galina Borisowna is bij de onthulling aanwezig. Toen ze 3 jaar was, werd haar moeder door de Duitsers doodgeschoten. Een vrouw uit het dorp vroeg aan haar vader om haar af te staan. De vrouw redde haar leven door haar naam en geboortedatum te veranderen.

De rest van de dag zijn we bezig geweest met het samenstellen van 2000 voedselpakketten van elk 10 kilogram. Ongeveer zes uren werk. Het diner in de gaarkeuken van de Yeshiva van rabbijn Shaul Horowitz lieten we ons dus goed smaken. Veel muziek en gezelligheid. Door een brand in de buurt was de elektriciteit uitgevallen, waardoor wij dineerden bij kaarslicht. Er lagen voldoende lege wijnflessen in de tuin om ze als kaarsenstandaard te gebruiken. Toen rabbijn Horowitz aan het einde van de maaltijd het woord nam, sprongen de lampen spontaan weer aan. Had hij de maaltijd nu maar geopend met zijn speech... Hoewel, bij kaarslicht eten, onder de warme klanken van klezmermuziek van viool en accordeon, was toch gezelliger.

Dinsdag 14 november

De distributie van voedselpakketten gebeurt in groepen, die elk naar een andere plaats gaan. Onze groep vertrekt naar de Baptistenkerk in Nemierov. Daar nuttigen we ons ontbijt. Vervolgens bezoeken we de lokale markt. Over slechte wegen rijden we naar Bratslav. Daar horen we het indrukwekkende verhaal van Faina:

In 1942 werden kinderen van een weeshuis (velen overlevenden van eerder pogroms, waarbij hun ouders waren omgekomen) door de plaatselijke politie naar de rivier gebracht. Met nauwelijks kleren aan of naakt, terwijl het ijskoud was. Op de rivier lag een dikke laag ijs, waarin wakken waren geslagen. De kinderen werden in deze wakken gegooid en verdronken. Kinderen die weer boven probeerden te komen, werden met stokken met ijzeren punten teruggeslagen. De rivier zag rood van bloed. Andere Joden werden lopend naar het strafkamp Pechera gebracht. Kinderen werden in dit kamp levend in het vuur gegooid. Mensen aten er gras, omdat ze geen eten kregen.

Hierna bezoeken we het graf van rabbi Nathan van Nemierov, die de verhalen van rabbi Nachman van Bratslav heeft opgeschreven. De Joodse begraafplaats ligt hoog op de heuvels. Joodse begraafplaatsen liggen, volgens voorschrift, altijd hoog, als dat mogelijk is.

Uit 'De vertellingen van rabbi Nachman' van Martin Buber las ik daar onder meer het volgende voor aan mijn reisgenoten: *'Een waarachtig mystieke leer kon slechts groeien op de bodem van Oekraïne. Hier heerste sedert de Jodenslachten door de Kozakken onder hun voorman Chmielnicki (1648-1649) net zo'n toestand van diepste onzekerheid en wanhoop als die welke na de verdrijving uit Spanje de Kabbala verjongde. Bovendien was de Jood in Oekraïne niet, als in de overige streken van het Poolse gebied, een stedeling die bij zijn strikte rabbijnse studie verdroogde of in de sfeer van de zakendoende handelaren vervlakte. Hij was daarentegen hier nog meestal een dorpsbewoner, eenzamer en daardoor zichzelf meer nabij, beperkt in kennis, maar oorspronkelijk in het geloof en sterk staand in zijn droom van God'.*

Op de markt van Bratslav zagen we dat van de hier beschreven oude shtetlcultuur nu maar weinig meer over is.

We reizen naar Tulchin, waar ook weer voedselpakketten worden afgeleverd, deze keer bij een paar vervallen garageboxen.

Rita Schweibes (1937) is de moeder-overste van de Joodse gemeenschap hier. Vooral ouderen hebben het moeilijk. Ze krijgen een pensioentje waar ze niet van kunnen rondkomen. Rita vertelt, met niet veel meer dan één gouden tand in de mond, een van de meest indrukwekkende verhalen die ik tijdens de reis heb gehoord, terwijl ze met ons mee reist naar de plekken waar een afschrikwekkende geschiedenis zich voltrok.

Rita was nog maar een klein meisje toen de 'Fascisten' een getto inrichtten in Tulchin. Bij de poort van het concentratiekamp in Pechera vertelt ze hoe ze in december 1941, als vierjarig Joods meisje, samen met veel andere Joden bijeengedreven werden in de Joodse school van Tulchin. Daarna moesten ze, onder begeleiding van bewakers en honden, 40 kilometer lopen naar het concentratiekamp op het terrein van een voormalige TBC-kliniek in Pechera. Omdat Rita nog zo klein was, werd zij beurtelings gedragen door familieleden. De lange weg werd de 'dodenweg' genoemd, want wie de tocht niet volhield, werd ter plekke doodgeschoten.

Rita's vader werd vermoord door Duitse soldaten. Haar moeder stierf een maand later in het kamp door ziekte. Zo klein als ze was, zorgde Rita voor haar oudere broer die krankzinnig was geworden, nadat hij gezien had hoe zijn vader was vermoord. Deze broer kwam later, na de oorlog, om in het leger.

In het kamp werden de gevangenen gemarteld, verkracht en systematisch uitgehongerd. Ze kregen niets te eten. Op dezelfde plaats waar Rita haar verhaal vertelde, stond zij toen als klein meisje achter de muur, waarop een hoog hek was aangebracht. Ze stak haar handje er doorheen om bij de voorbijgangers uit het dorp te bedelen om wat eten. Wat was ze blij als ze een hompje brood in haar kleine handje kreeg... Maar verder aten de mensen in het kamp gras en kookten 'bevrijdingssoep' - zo noemden ze het - van het vlees van gestorven gevangenen.

Doden werden op karren afgevoerd en begraven in massagraven in het bos. Mensen werden ook levend begraven. Dan zag je de grond nog bewegen. In het bos liggen 62.000 Joden uit de omgeving van Pechera. Rita liet de, nu met jong hout begroeide, kuil zien, waarin zijzelf begraven zou zijn, als de Russische bevrijders niet waren gekomen. Ze wist nog hoe ze, uitzinnig van vreugde, zelfs hun paarden heeft gekust. Ook wist Rita nog de plaats waar haar moeder is begraven. In de hoek van een hobbelig veld op een heuvel staat nu een monumentje ter herinnering aan haar. We gingen er naartoe. Ik had Rita bij de arm. En daar stonden we. Zwijgend... Ik dacht aan het onvoorstelbaar leed en verdriet van dit kind, nu een oude vrouw. Een bizarre en verschrikkelijke geschiedenis aanraakbaar dichtbij. De tijd van toen en nu viel even samen. Daarna liepen we arm in arm weer terug. Toen ik afscheid van haar nam, wenste ik haar toe dat zij zo oud mocht worden als Mozes. Hij werd 120, vertelt de bijbel, en zijn kracht was zelfs toen nog niet geweken. Rita Schweibes heeft nog maar één missie: haar verhaal vertellen zolang zij kan. Opdat niet wordt vergeten wat hier is gebeurd en opdat iets dergelijks zich nooit zal herhalen. Het verhaal van deze krachtige vrouw moet ook aan komende generaties worden verteld, opdat discriminatie, uitsluiting, vervolging en vernietiging van een groep mensen, op grond van ras, kleur, overtuiging, geloof of geaardheid nooit weer zal gebeuren. Het is Rita's wens dat alle mensen in liefde en vrede met elkaar zullen leven. Een gezellig diner met muziek gebruiken we bij Faina, die we aan het begin van deze dag al hadden ontmoet.

Woensdag 15 november

De bussen worden weer gevuld met voedselpakketten. Met Koen Carlier vertrekken we naar Zmerynka. Daar bezoeken we de kleine synagoge. Er is een tentoonstelling ingericht met aan de muren foto's van alle synagogen in de provincie. Alle groepsleden spreken de gemeenteleden in het Engels toe.

De lunch gebruiken we bij de Murafa rivier. Daarna reizen we verder naar Shargorod. Daar krijgen we een rondleiding van Inna Fridkin. We bezoeken de orthodoxe kerk en bekijken de shtetl-huizen. Over de vervallen huizen zegt Inna: 'You can't live in a museum, time goes on...'. Zelf vertelt ze lachend dat ze geen 'alija' maakt, omdat Koen Carlier steeds weer terugkomt met groepen. En wie moet die dan rondleiden?

De dag wordt besloten met een verrassingsconcert in de plaatselijke muziekschool. We worden welkom geheten door zingende kinderen die ons een plaatselijke lekkernij overhandigen: een zelf gebakken tulbandbrood. Het diner wordt gegeten in een plaatselijk restaurant.

Op de terugweg maken we een 'sterrenstop'. Een indrukwekkend gezicht in de volkomen duistere landerijen van centraal Oekraïne. De Melkweg is duidelijk zichtbaar en in die korte tijd zien we drie 'vallende sterren'.

Donderdag 16 november

Na het inladen van de voedselpakketten rijden we naar Mogolov-Podolsky aan de Moldavische grens.

Daar gebruiken we de lunch in de synagoge, gevolgd door een wandeling over de markt en langs de grens. De voedselpakketten worden uitgeladen bij het Joods Museum. Enkele korte toespraken, ook van ons als deelnemers, worden gehouden. Het Engels wordt vertaald door onze tolk Alina.

We brengen vervolgens enkele huisbezoeken aan ouderen. Een van hen, Lydia, een vrouw van rond de negentig, is geboren in Leningrad en bracht de oorlogsjaren door in Siberië. Ze zegt dat ze nooit in haar lange leven antisemitisme heeft ondervonden.

's Avonds eten we bij chauffeur Ruslan. Hij heeft een vrouw van Indiase afkomst, twee eigen kinderen en zeven pleegkinderen. Zij maken muziek en zingen voor ons.

Vrijdag 17 november

In de provincie Vinnytsia zijn 160 Joodse massagraven. We brengen een bezoek aan de massagraven van de stad zelf. Er liggen 22.000 Joden en 6000 Joodse kinderen. Ze werden in een put gegooid en vermoord. Enkele monumenten herinneren aan deze verschrikkingen.

Daarna bezoeken we het Joods Agentschap, waar we toelichting krijgen van Rita. Leonid geeft een rondleiding door het museum. Hij zingt een Jiddisch lied, dat hij van zijn moeder had geleerd, over de situatie van de Joden in vroeger tijden. Het is voor ons Nederlanders aardig te verstaan.

De motivatie om 'aliya' te maken, is, volgens Rita, 'een beter leven'. Zelf zegt ze nog te gebonden te zijn. Haar ouders leven nog in Oekraïne. En de eigen leeftijd speelt ook een rol. Voor 50-ers en 60-ers zijn in Israël geen goede integratie- en banenplannen.

Hierna vertrekken we naar Khmilnyk, waar we voedselpakketten afleveren tussen hoge flatgebouwen. De mensen komen naar de bussen toe om hun pakketten op te halen. Op een lijst, die door een bewoner wordt bijgehouden, staat hoeveel pakketten op welke naam kunnen worden opgehaald. Wij bezoeken de gepensioneerde wiskundelerares die de lijst bijhoudt. Zij vertelt dat er 40 Joodse adressen zijn in deze stad. In de oorlog was een kwart van de bevolking Joods. Ook hier is weer een massagraf. Er liggen 20.000 Joden begraven. Procentueel was de Jodenvernietiging hier het hevigst. Niemand van de nu nog levende Joodse gemeenschap is nog religieus.

Het uitdelen van voedselpakketten onder de Joodse gemeenschap tussen deze flatgebouwen riep in het begin wel vragen op bij niet-Joodse bewoners. Zij zijn er immers in het algemeen niet beter aan toe. Maar inmiddels weet men dat dit gebeurt en is er minder aandacht van omstanders. Zelf vroeg ik mij wel af of deze manier van openlijk distribueren geen nieuwe gevoelens van antijudaïsme wekt (of oude opwekt). Dan liever ergens achteraf tussen de garageboxen! Op mijn vraag aan Koen Carlier of exclusieve hulp aan de Joodse gemeenschap geen 'scheve ogen' geeft, was zijn antwoord dat andere organisaties humanitaire hulp geven aan andere doelgroepen in Oekraïne.

Terug in Vinnytsia bezoeken we de Joodse wijk Jeruzalemski. Daar is niet lang geleden een beeld onthuld van Symon Pythiora, een nationalist en Jodenvervolger. De laatste tijd wordt op allerlei manieren aandacht besteed aan oude 'helden'. Het nationalisme viert hoogtij vanwege de oorlog in het oosten van het land. Je vraagt je af waarom juist een Joodse wijk als locatie wordt gekozen voor de plaatsing van een beeld van een Jodenhater. Blijkbaar is Jodenhaat onder de oppervlakte altijd nog sluimerend aanwezig.

Ons laatste afsluitende diner wordt genuttigd in een gezellige sfeer in het Dikanka restaurant in Vinnytsia met muziek van studenten en zanggroep 'Simcha', bestaande uit een zestal dames. De maaltijd wordt afgewisseld met speeches van verscheidene reisgenoten. Ik spreek waarderende woorden over het werk van Koen Carlier en de Stichting. Maar ook spreek ik over mijn verschillende visie op de interpretatie van de bijbel en mijn moeite met de bijbels gemotiveerde uiteindelijke doelstelling van de Stichting. Mijn visie wordt door sommigen in de groep zeker begrepen en soms zelfs gedeeld, zo blijkt uit persoonlijke reacties op mijn gesproken bijdrage na afloop.

Zaterdag 18 november

Om 6.00 uur checken we uit bij het hotel. Daarna ontbijt in het baptistenseminarie en pakketten laden. Om 7.15 vertrekken we naar Kiev, waar we om 11.15 arriveren bij vliegveld Boryspil. Om 14.10 stijgen we op met een KLM-toestel. Landing op Schiphol 15.55 (Oekraïense tijd 16.55).

Naast de vele indrukken van deze reis door Oekraïne zullen ook de woorden van rabbi Nachman van Bratslav met mij mee blijven gaan:

De mens is de meester van de keuze. Hij behoort te zeggen: de hele wereld is slechts voor mij geschapen. Daarom moet ieder mens te allen tijde opmerkzaam zijn en overdenken hoe hij op elke plaats de wereld kan verlossen en van haar gebreken kan bevrijden.

Kiev, 11 november 2018

~~~~~